

Yüz əlli yaşlı böyük türk oğlu

AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN SƏRƏNCAMI İLƏ BU İL ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN 150 İLLİYİ TƏNTƏNƏLİ QEYD EDİLƏCƏK

Əhməd bəy Ağaoğlu 1869-cu ildə Azərbaycanın Şuşa şəhərində dünyaya gəlib. Atası Mirzə Həsən bəy Qarabağın "Qurdlar" elindən idi. Bu tayfa XVIII əsrdə bütünlüklə Azərbaycan türklərinin yaşadığı Ərzurumdan köç edib Gəncəyə gələnədən sonra Qarabağa yerləşiblər. Atası Mirzə Həsən bəy varlı pambıqçı fermer idi. Anası Tazə xanım Şuşanın Sarıcalı elindən Rəfi bəyin qızı, Zeynalabdin bəy Rəfibəyovun bacısı idi.

1881-ci ildə Şuşada altı sinifli realni məktəbi açıldıqdan sonra Qarabağ canişini tanınmış yerliləri Xurşidbanu Natəvanın evinə toplayaraq uşaqlarını bu məktəbə qoymalarını istəyir, balaca Əhmədin atası canişinə söz verərək onu Şuşa realni məktəbinə göndərir. 1887-ci ilin avqustunda təhsilini artırmaq üçün Peterburqa gedən Ağaoğlunu orada tanış olduğu qafqazlı gənclər Qafqazlı Tələbələr Birliyinin yataqxanasına aparırlar. O, burada dörd nəfər türkün olduğunu öyrənir. Bu türklərdən biri sonralar Azərbaycanın Paris təmsilçisi olacaq Əlimərdan bəy Topçubaşov, digəri isə keçmiş Qafqaz Şeyxülislamının oğlu Əli bəy Hüseynzadə idi.

1888-ci ildə ali təhsil almaq üçün Parisə gedən Əhməd bəy burada hüquq məktəbinə daxil olub 3 il sonra diplom alır. Sonra o, 1891-1892-ci illərdə Sankt-Peterburq və Parisin məşhur Sorbonna universitetlərində tarix, şərq dilləri və məzhəbləri şöbələrində oxuyur.

Əhməd bəy "Jurnal de Debat", "Revü Been", "Nouvye Revyü" kimi fransız mətbuat orqanlarında ictimai-siyasi mövzularda yazılarını nəşr etdirirdi. 1892-ci ildə şərqşünasların Londonda keçirilən Beynəlxalq konqresində "Şiə məzhəbinin mənbələri" mövzusunda məruzə edir. Həmin məruzə Kembric Universitetinin maliyyəsi ilə bir neçə Qərb dilində çap olunur. O, Fransada qələmə aldığı yazılarını "Kafkaz", "Şərqi Rus" qəzetlərinə də göndərirdi. 1894-cü ildə Tiflis, sonra isə 1896-cı ildə Şuşa gimnaziyasında fransız dilindən dərs verdiyi üçün el arasında "firəng Əhməd" deyirdilər. Bu "firənglik" üzündən gələcək həyat yoldaşı Sitare xanımın ailəsi ona əvvəlcə "yox" cavabı verir, lakin 1902-ci ildə onların evliliyi baş tutur. Əhməd bəy Şuşada ilk dəfə qıraətxana-kitabxana açır.

1897-ci ildə Əhməd bəyin həyatının Bakı dövrü başlayır. O, neft magnatı H.Z.Tağıyevin dövləti ilə Bakıya gəlib məktəbdə fransız dili müəllimi işləməklə yanaşı, "Kaspi" qəzetinin baş redaktoru olur. O, həmçinin Ə.Hüseynzadə ilə "Həyat" qəzetinə redaktorluq edir.

Ağaoğlu Transqafqaziya seyminə keçirilən seçkilərdə müsəlman fraksiyasından üzv seçilir və bu müddətdəki fəaliyyəti ilə 1905-ci ildə erməni-azərbaycanlı döyüşlərinin qarşısının alınmasında böyük rol oynayır. Bir qədər sonra onun millətçi fikirlərindən təşvişə düşən daşnakların təhdidlərinə cavab olaraq türk-müsəlman xalqlarının hüququnu qorumaq üçün "Difai" adlı özünümüdafie təşkilatı yaradır. Çar Rusiyasının erməni hakimiyyət nümayəndələri Qarabağda etnik təmizləmə işinə başladığı bir dövrdə "Difai" təşkilatı bu siyasətin qarşısını almaq vəzifəsini və Azərbaycan türklərinin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasını öz üzərinə götürür. Osmanlı imperiyasında geniş vüsət almış "Gənc Türk" inqilabi hərəkatından təşvişə düşmüş çar qüvvələri ona "pantürkist" adı verərək təqib etməyə başlayırlar. Aylarla dostları

nin evində gizli yaşayan Əhməd bəy təqib və həbslərdən yaxa qurtarmaq üçün 1908-ci ilin sonlarında Türkiyəyə-İstanbula köçməli olur. "Türk Ocağı" milli hərəkatının aparıcı siması kimi bu hərəkatın konqresinə prezident seçilir. 1910-cu ildə isə ailəsi də Türkiyəyə köçür.

Ə.Ağaoğlu 1909-cu ilin əvvəllərində İstanbula maarif sahəsində müfəttiş, sonra isə Süleymaniyyə kitabxanasının müdiri vəzifəsində çalışır. 1909-cu ilin oktyabrından İstanbul darülfünunda türk-monqol tarixindən və rus dilindən dərs deyir. Bu dövrdə Əhməd bəyin türkçülük ideyaları onun fəaliyyətinin əsas istiqamətinə çevrilir. O, 1912-ci ildə istefa verərək "İttihad və Tərəqqi" firqəsinə daxil olur. Həmin il keçirilən seçkilərdə Afyon-Qarahisardan Osmanlı parlamentinə deputat seçilir.

1915-ci ildə Osmanlı Məclisi Məbusanına (Millet Məclisi) Afyon nümayəndəsi kimi daxil olan Əhməd bəy eyni zamanda "İttihad" və "Tərəqqi" təşkilatının "Mərkəzi Ümumi"sinin üzvü seçilir. Türkiyədə jurnalist və siyasi fəaliyyətini davam etdirən Əhməd bəy mətbuat bürosunun direktoru, Türkiyənin "Hakimiyyəti-Milliyə" qəzetinin baş redaktoru olur.

Türkiyədə yaşasa da, Ə.Ağaoğlu Azərbaycanla əlaqəni kəsmirdi. 1915-ci ildə o, Rusiyada yaşayan milli azlıqların Lozannada keçirilən konfransında Azərbaycanın təmsilçisi kimi çıxış etmişdi. Birinci Dünya müharibəsi dövründə ABŞ prezidenti Vudro Vilsona ünvanlanmış Rusiya müsəlmanlarının haqlarının qorunması müraciətinə imza atanlardan biri də Əhməd bəy idi.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan "İstiqlal Bəyannaməsi"ni elan etdi. Yeni qurulmuş hökumət xalqı fiziki məhvədən qurtarmaq üçün Osmanlı Türkiyəsinə müraciət edir. Qafqaz Türk İslam Ordusunun komandanı Nuru Paşa Azərbaycana göndərilir. Doqquz il ayrılıqdan sonra Ə. Ağaoğlu Nuru Paşanın müşaviri kimi Azərbaycana göndərilir. 1918-ci ildə Ə. Ağaoğlu Gəncədə olarkən cəmi iki nömrəsi işıq üzünə gören "Türk sözü" qəzetini nəşr edir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə parlamentin üzvü seçilir. 1918-ci il dekabrın 26-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Paris Sülh Konfransında iştirak etmək üçün göndərdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində Ağaoğlu da var idi.

1919-cu ildə Azərbaycan nümayəndə heyəti İstanbula gedir. Azərbaycana qarşı Avropa və Amerikada ermənilərin apardıqları təbliğat kampaniyasının gedişində ya "Azərbaycan" adlı dövlətin mövcud olmadığı "əsaslandırılır", ya da Azərbaycan Antantaya qarşı vuruşmuş məğlub Türkiyənin ayağına yazılırdı və bütün vasitələrlə dövlət

xadimlərinə Azərbaycan haqqında qərəzli məlumatlar verilir. İlk addım kimi onlar Ə. Ağaoğlunun "İttihad və Tərəqqi Komitəsi"nin üzvləri ilə birlikdə həbs edilib ingilislərin nəzarəti altında olan Malta adasına sürgün edilməsinə nail oldular. Əhməd bəy Malta adasında çətin şəraitə baxmayaraq, yaradıcılıqla məşğul olur, "Üç mədəniyyət" adlı məşhur əsərini də burada yazır.

Malta məhbuslarını xilas etmək üçün həm Azərbaycan hökuməti, həm də Ankara hökuməti ingilislərlə danışıqlar aparırlar. Ə. Ağaoğlunun dünyagörüşündə Malta sürgünü dövründə müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlir və Azərbaycan hökumətinin başçısına 1921-ci il may ayının 21-də yazdığı məktubunda bu dəyişikliyi görmək mümkündür. Əhməd bəy əsirlikdən qurtarıb İstanbula gələn zaman Nəriman Nərimanovdan məktub alır. Nərimanov Ağaoğlunu Azərbaycana dəvət edir və ona yüksək vəzifə verəcəyini vəd edir. Lakin Ağaoğlu İstanbula Malta məhbuslarının azad olunmasında Ankaranın Böyük Məclisində və Şəxson də Atatürkün xidmətinə bildikdən sonra özünə mübarizə yeri olaraq Türkiyəni, tərəfdar kimi isə Mustafa Kamal və onun silahdaşlarını seçir.

Ə. Ağaoğlu 1921-ci ildə Mətbuat İnformasiya İdarəsinin baş müdiri vəzifəsinə təyin edilir. Bu dövrdə "Hakimiyyət-milliyət" qəzetinin redaktoru vəzifəsinə yerinə yetirərək yeni milli hökumətin qurucusu Atatürkün ideyalarını təbliğ edir, onun yaxın məsləhətçisi kimi çalışır. Qarsdan TBMM-ə iki dəfə deputat seçilir.

Ə. Ağaoğlu İstanbul Universitetində dərs deməklə bərabər, elmi və ədəbi-bədii yaradıcılıqla da məşğul olur. O, 20-30-cu illərdə "Hindistan və İngiltərə", "Sərbəst insanlar ölkəsində", "Dövlət və fərd", "Türk təşkilatı əsasıyyəsi", "Türk hüquq tarixi", "Mən nəyəm", "İran və inqilab", "Könlüsüz olmaz", "İxtilalı və inqilabmı?", "Sərbəst firqə xatirələri" kimi əsərlər yazmışdır. Onun sayəsində rus alimi Kuropatkinin "Etika" əsəri tərcümə edilərək nəşr olunub. Bundan başqa, o, "Yakutlar" əsərini rus dilindən türkcəyə çevirib.

Ə. Ağaoğlu ömrünün son illərində "Axın" qəzetinin baş redaktoru olub. Yazdığı məqalələrdə sosial məzmunlu tənqidlər yer alır. Qəzetin nəşrindən bir neçə ay keçdikdən sonra bir gün İstanbula olan Atatürk Ağaoğlu ilə görüşür və "Axın" qəzetindəki yazılardan narazı qaldığını bildirir. Bir neçə həftədən sonra qəzet bağlanır və "Darülfünün İslahatı" (Universitetin yenidən qurulması) nəticəsində Ağaoğlunun vəzifəsi əlindən alınır və pensiyaya göndərilir.

Ömrünün son günlərində yataq xəstəsi olan Əhməd bəy Ağaoğlu dünyasını dəyişməzdən əvvəl başına toplanan övladlarına və ağılayan qızı Tezərə bunları deyir:

"Ağlama qızım, insan şüurlu bir məkandır, o da bir gün duracaq, əlbəttə. Mənə söz verin, heç bir güc sizə bir-birinizdən ayırmayacaq. Heç bir zaman doğrunu söyləməkdən çəkinməyin, doğruya doğru, eyniyyə eyni deyən." Əhməd bəy Ağaoğlu qaraciyər iltihabı və ürək çatışmazlığı nəticəsində 19 may 1939-cu ildə İstanbula dünyasını dəyişib.

Qədirbilən Azərbaycan xalqı layiqli oğlunun əziz xatirəsini öz yaddaşında həmişə yaşadır.

✍ **Vəli İlyasov,**
"iki sahil"